

ƏDƏBİYYAT

UOT 82.

Şahanə Şahbazova
AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu,
doktorant
shahaneshahbaz@gmail.com

LEYLİ VƏ MƏCNUN QİSSƏSİ: NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ƏHMƏD ŞÖVQİNİN ƏSƏRLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Açar sözlər: *Qeys bin Müləvvəh, "Leyli və Məcnun" poeması, Əhməd Şövqinin "Məcnunu-Leyla" pyesi.*

Key words: *Qays bin Mullahwah, the poem "Leyli and Majnun", the play "Majnun Layla" of Ahmad Shawqi.*

Ключевые слова: *Кайс ибн аль-Муллава, поэма «Лейли и Меджнун», «Маджнуну Лайла» Ахмеда Шауки.*

Giriş

Əməvilər dövrünün başlanğıcında Nəcd və Hicaz vadisində adi səhra həyatı çəvrəsində Qeys ibn Müləvvəh ilə Leyla bint Mehdimin qəhrəmanlığı ilə ərəb qəbilələrində vüsət tapmış eşq dastanı sonralar Ərəbistan sərhədlərini keçərək bütün Şərqə yol tapmış, fars və türk dünyasını böyük maraqla özünə cəlb edə bilmişdir.

Şübhə yoxdur ki, Qeys fars ədəbiyyatında işlənəndə dilini və vətəni dəyişmiş, bununla yanaşı, təbii olaraq onun fikirləri, xarakterindəki müəyyən xüsusiyyətlər də dəyişmişdir. Məcnunun hekayəsi fars ədəbiyyatına intiqal edəndə Qeys fars şairlərinin dastanlarında sufiyanə eşqin nümunəsinə, onun cünun halı isə sufilərin çatdığı ən ali məqama çevrilmişdir.

Məcnun obrazı klassik fars ədəbiyyatının bir çox nümayəndələri tərəfindən işlənmişdir; farsdilli ədəbiyyatda Leyli və Məcnun dastanı ilk dəfə Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi tərəfindən kamil bir əsər olaraq işlənmiş, sonra Sədi Şirazi, Əmirxosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Abdullah Hatifi, Məktəbi və digər şairlər bu mövzuya müraciət etmişdirlər.

Nizaminin bu əsərinə yazılan farsca və türkcə bənzətmələr arasında Türk dünyasının böyük nümayəndəsi, Azərbaycan poeziyasının dahi ustadı Fizulinin türkcə (azəri ləhcəsində) yazdığı “Leyla və Məcnun” mənzuməsi müstəsna bir yer tutur.

Azərbaycan şairləri Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Fizulinin ədəbi-bədii irsini araşdırmış ərəb alimləri Əbdunueym Məhəmməd Həsəneyn, Məhəmməd Quneymi Hilal, Hüseyin Mucib əl-Misri, Məhəmməd Səid Camaləddin, Əhməd Mursi əs-Safsafi kimi alimlər “Leyli və Məcnun” poemalarının öyrənilməsində əhatəli tədqiqatlar aparmışlar [1]. Bu tədqiqatlarda Leyli və Məcnun dastanında ərəb mənşəli Qeysin tarixi şəxsiyyət olması, ərəb şeirində məhəbbətin mahiyyəti, üzri poeziya, müsəlman xalqlarının ədəbiyyatında mövzunun yayılması və onların müqayisəli öyrənilməsi məsələləri irəli çəkilir.

Fars və türk ədəbiyyatından fərqli olaraq ərəb ədəbiyyatında XIX əsrə qədər Məcnunun divanı və ya onun əhvalatından iqtibas olunmuş hər hansı nəsr əsəri yaxud mənzum əsər yazılmamışdır [11, s.34]. 1885 və 1894-cü illərdə Misirin İsgəndəriyyə şəhərində “Məcnunu-Leyla” hekayəsinin motivi-nə əsaslanan iki dram əsəri nümayiş olunmuşdur. Əhməd Şövqinin yeni və bədii üslubda qələmə aldığı pyesi isə Məcnun və Leyla qissəsinə dair ilk nəsr olunan kitab olmuşdur.

“Əmiruş-şüəra” adlandırılaraq öz dövründə ərəblərin ən böyük və ən məşhur şairi kimi qəbul olunmuş Misir şairi Əhməd Şövqi (1868-1932) ərəb ədəbiyyatının əvəzolunmaz simalarındandır. Əhməd Şövqinin həm nəzm, həm nəsr, həm də dramaturgiya sahəsindəki zəngin yaradıcılığı ondan neçə əsr əvvəl (XV-XVIII əsrlər) tənəzzül vəziyyətində olan ərəb ədəbiyyatına bənzərsiz yenilik gətirmişdir.

Əhməd Şövqinin Fransada təhsil alarkən, sonralar da ora tez-tez gedişi ərəfəsində orada dram əsərləri və teatr tamaşaları ilə tanışlığı onu bu sahədə ilk təcrübəni yerinə yetirməsinə təhrik etmişdir [10, s.301]. Avropa ədəbiyyatında da yeni olan bu janrın incəliklərinə vəqif olan misirli şair Qərb ədəbiyyatının dram üslubunu Şərq ruhu və ərəb şeiri ilə sintez edərək ərəb ədəbiyyatında mənzum dramaturgiyanın əsasını qoymuş və bu sahədə sanballı əsərlər yaradaraq Misir ədəbiyyatında yeni bir cığır açmışdır.

İlk dəfə olaraq Əhməd Şövqi ərəb poeziyasını teatrın şərtlərinə tabe etmiş və onu dramaturgiyada istifadə etmişdir. O, ənənəvi forma və ölçülərlə kifayətlənməmiş, əksinə, onları təsvir olunan hərəkətin vəziyyətinə tabe etmiş, teatra nəğməli poeziyanı gətirmişdir. Bu cəhətdən onun dram əsərlərini Məhəmməd Məndur belə qiymətləndirir: “Şövqinin pyesi, xüsusilə mənzum faciələri əgər bəstələnersə və opera kimi səhnəyə qoyularsa zirvəyə ucalar” [15, s.40].

Qədim ərəb ədəbiyyatında Qeysin əhvalatının mənbələri

Əfsanənin mənbəyinə dair əsaslı mənbələr ədəbiyyat tarixi kitabları, İbn Quteybənin (ö.891) “Əş-şiir və-ş-şüəra”, Əbülfərəc əl-İsfəhaninin (ö.967) “Kitəbül-əğani”, Cahizin (775-868) risalələri və “Kitəbül-bəyan və-təbyin”, “Kitəbül-hayvan” əsərləridir. İbn Quteybənin qeyd olunmuş əsərində bir çox məlumatlar yer alsada, müəllif mənbələri qeyd etməmişdir. İsfəhani isə öz əsərində bu qissənin bütün rəvayətlərini adını qeyd etmiş, yazılı və şifahi mənbələr arasında müqayisələr aparmışdır. Bu cəhətdən “Kitəbül-əğani” Leyli və Məcnunun tarixinə dair ən önəmli mənbə sayılır [11, s.3].

Bu mövzuya dair ərəb mənbələri içərisində əhəmiyyət kəsb edən başqa əsərlər də mövcuddur. Bunlardan biri Davud əz-Zahirinin (ö.909) “Kitəbuz-Zuhra” əsəridir ki, Məcnuna mənsub edilən çoxlu sayda şeirlərin toplandığı qədim mənbələrdən hesab olunur.

Əbubəkr əl-Valibinin “Hikəyətü qıssatil-Məcnun” əsəri Məcnunun həyatına dair məşhur qissənin yer aldığı kitabdır. Bu kitab sayəsində Leyli və Məcnun dastanı nəinki ərəb, eləcə də fars dilli bütün ölkələrdə intişar tapmışdır.

Məcnunun əsl adı Qeys bin Müləvvəh bin Ads bin Rəbiyyə olub, əsl adı Saasə tayfasına gedib çıxan Bəni-Amir qəbiləsinə mənsub olmuşdur. Bəni-Amirilər Hicazdan Nəcdə kimi uzanan geniş ərazidə yaşamışlar. Leylanın əsl adı Leyla bint Mehdi ibn Səəd ibn Kəəb ibn Rabiə olmuşdur. Onların hər ikisi geniş sərvətli evdə, firavan şəraitdə böyümüşlər.

Böyük şərqşünas Karl Brokelman özünün “Ərəb ədəbiyyatı tarixi” kitabında yazır ki, Qeys bin Müləvvəh Məcnun bəni Amir təxminən 689-cu ildə vəfat etmişdir. Tədqiqatçı eyni kitabda qeyd edir ki, Qeysin dastanı Cəmil və Buseynənin həqiqi sevgi hekayəsinin minvalında yaradılmış məhəbbət hekayələrinin cəmindən başqa bir şey deyildir [12, 3].

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poeması.

Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u yazarkən mənbə olaraq ərəb əfsanəsinə aid müxtəlif kitablarda mövcud olan rəvayətlər və Məcnun kimi tanınmış ərəb şairi Qeysin eşq nəşidələrindən istifadə etmişdir. Demək ki, işlədiyi mənzumənin mövzusunun mənbənin özündən əxz etmişdir. Bu mənbədən istifadə edərək yaratdığı bu eşq dastanında rəvayət olunan qissəyə köklü şəkildə bağlı qalmışdır.

Nizaminin istifadə etdiyi mənbəni üç qrupa ayırmaq olar: yazılı qaynaqlar, ədəbi ənənələr və şifahi xalq əfsanələri. Nizaminin öz sözlərinə istinad edərək deyə bilərik ki, Məcnun obrazı Şərq diyarında kifayət qədər məşhur bir obraz idi.

“Leyli və Məcnun” adı qədim sufi divanlarından olan Baba Kuhi Şirazin (1050-ci ildə v.e.) divanında rast gəlinir. Y.Bertels bu barədə qeyd edir ki,

XII əsrdə sufi cəmiyyətlərində, başqa sözlə, şəhər sənətkarları, xırda tacirlər arasında Məcnun obrazı çox yaxşı tanınırdı və özünü tamamilə fəda edən sevgi nümunəsi göstərmək lazım gələndə rəğbətlə istifadə olunurdu [6, s.58].

Yazılı mənbələrə gəlicə, bu barədə üç əsərə diqqəti yönəltmək olar; bunlardan biri ən qədim mənbə sayılan İbn Quteybənin poeziya və şairlər haqqında traktatı, digəri Əbu-Bəkr əl-Valibinin şərhləri ilə əhatə olunan “Divanə-Məcnun” şeirlər toplusu və Əbulfərəc İsfəhaninin “Kitəbül-əğani” əsəridir.

Poemanın “Leylinin ərə getməsindən Məcnunun xəbər tutması” başlıqlı mənzuməsinin müqəddiməsində şair Bağdadlı ravinin adını çəkir ki, bu da həmin ravinin əl-Valibi olmasına etimad yaradır [17, s.162]:

فرزانه سخن سراى بغداد از سر سخن چنين خبر داد

(Bağdad ellərinin söz yaradanı

Həmin əhvalatdan bunu söyləyir)

Ümumiyyətlə, Nizami əsərində tez-tez xalq rəvayətinə istinad edir, “Leyli və Məcnun” dastanını da bu sözlərlə başlayır [17, s.75]:

گوينده داستان چنين گفت آن لحظه که در اين سخن سفت

(Dastanı söyləyən belə demişdi,

bu söz incisi düzülən zaman)

Həmin mənbələrdən istifadə edərək Nizami bu ərəb hekayəsini özünəməxsus fantaziya və dastanlarla bəzəyə bildiyi qədər bəzəmişdir.

Nizaminin əsəri 4600 beyt üzərində yazılıb. Şairin üslubuna xas olan hekayə içində hekayələr bu əsərdə geniş istifadə olunmuşdur.

Nizaminin Məcnunu ərəb qəbilələlərindən olan Amirilər şeyxinin oğludur. Atasının neçə illik övlad həsrətindən sonra dünyaya gəlmiş Qeys, on yaşına çatanda müxtəlif qəbilələrin övladlarının birgə oxuduğu məktəbə gəlir. Yusif camallı Qeys bu məktəbdə ona gözəllik və kamalda rəqib olan Leyliyə vurulur. Bu eşq dillərə düşəndən sonra Leylinin Qeysdən uzaq düşməsi onun əqlini alır, divanəliyini daha da artırır, çöllərə salır. Övladının əzab çəkdiyini görən ata Leylinin ailəsinə elçi düşür, həmin qapıdan naümid qayıdır. Allah dərğahında islah olması üçün Kəbəyə üz tutur, oğlu Allahdan eşqi uğrunda ömrünün, Leylinin yolunda canının fəda olmasını diləyir:

جانم فدای جمال بادش گر خون خوردم حلال بادش

(Canım camalına qoy fəda olsun,

Qanımı içsə də halalı olsun)

Leyli Bəni-Əsəd qəbiləsindən İbn Səlam adlı əsil-nəsəbli bir şəxsə məcburən ərə getsə də, öz eşqinə sadıq qalır. İbn Səlam Leylinin qəmiylə xəstə düşür, dünyadan köçür.

İnsanlardan, cəmiyyətdən tamamilə ayrı düşmüş, təbiətin qoynunu özünə məskən, heyvanları özünə dost etmiş Məcnun Leylinin ərinin ölüm

xəbərini alandan sonra onunla görüşür, sonra onun eşqiylə yenə öz varlığından uzaq düşərək çöllərə üz tutur. Məcnun gedəndən sonra Leyli xəstələnir. Şair Leylinin ölüm qabağı xəstəliyini payız fəslində, təbiətin solması fonunda təsvir edir.

Məcnun Leylinin ölüm xəbərini vəfalı dostu Zeyddən öyrənib onun məzarı üstə gəlir; günlərlə ağlayır, sevgisinə qovuşmaq yolunda ruhunu təslim edir. Onu Leylinin yanında dəfn eləyirlər.

Böyük şairin bu eşq dastanı Zeydin yuxuda Leyli və Məcnunu nicat dərğahında cüt görməsi ilə bitir.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sinə daxil olan bu ikinci poemasının əsas mahiyyətini əsərin son mənzuməsində bu beytlərlə təqdim edir [17, s.297]:

این عالم فانی است و خاکست و آن عالم باقی است و پاکس
*(Bu aləm fanidir, quru torpaqdır,
 O aləm daimi, o aləm pakdır.)*

آن کس که در آن جهان حزینست شادیش درین جهان چنینست
*(O cahan mülkündə naşad olanlar,
 Bu cahan mülkündə belə şad olar.)*

Əhməd Şövqinin “Məcnunu-Leyla” mənzum dram əsəri

Müasir ərəb ədəbiyyatında Məcnun və Leyla haqqında qədim əfsanəni dramaturgiya sahəsində ilk dəfə suriyalı ədib Səlim əl-Bustani (1848-1884) işləmişdir. 1868-ci ildə o beş pərdəli “Qeys və Leyla” adlı mənzum dram əsərini qələmə almışdır. Əsərinin böyük uğur qazanmasına baxmayaraq əl-Bustani pyesi çap etdirməkdən imtina etmişdir.

Bu mövzuda ikinci dram əsəri misirli ədib Məhəmməd Mənci Xeyrullahın 1898-ci ildə qələmə aldığı beş pərdəli pyesidir. Şərqşünas Yaqub Landanın fikrincə Şövqi məhz Xeyrullahın “Məcnunu-Leyla” pyesinin adını özünün 1931-ci ildə yazdığı mənzum dram əsəri üçün mənimsəmişdir [4, s.81-82].

“Məcnunu-Leyla” pyesi Əhməd Şövqinin sayca ikinci, mövzusunun ərəb tarixindən götürdüyü ilk dram əsəridir. Şairin məşhur qissə üzərində qələmə aldığı, sufiyanə eşqi tərənnüm etdiyi bu əsəri məzmun və ideyaca digər əsərlərindən fərqlənir.

Əhməd Şövqi bu dram əsərinin mövzusunun və bəzi dialoqları Əbülfərəc İsfəhaninin “Kitəbül-əğani” əsərindən iqtibas etmiş, Qeysə mənsub olan rəvayətləri və şeirlərin bəzilərini seçmiş və üzərində çox işləmədən olduğu kimi istifadə etmişdir.

“Məcnunu-Leyla” pyesinin ümumi məzmunu belədir: hər iki qəhrəman öz ailələrinin qoyunlarını otlağa aparır, Qeys həmin zamandan Leyla-

nın vurğunu olur, onu şeirlərlə vəsf edir. Leylanın ondan uzaq düşməsi Qey-sin şövqünü daha da artırır. O, vurğunluğunu öz şeirlərində ifadə edir. Bu eşq və həmin şeirlər insanlar arasında yayılır, dillərə düşür. Artıq ailə və qə-bilənin namusu məsələsi qalxan zaman seçim qarşısında qalan Leyla atası-nın sözünə xilaf çıxmır, Vird ibn Məhəmməd əl-Aqilini seçir və onunla izdi-vac qurur. Bu da Qeysin ondan və cəmiyyətdən tamamilə uzaqlaşmasına, səhralara düşməsinə səbəb olur. Bu əsərin sonunda da Leyla məşuqunun fə-rağından iztirab çəkərək dünyadan köçür,

فكل بلاد قربت منك منزلي و كل مكان أنت فيه مكاني

(Sənə yaxın olduğum hər ölkə evim,

Sən olan hər məkan məmləkətimdir.)

deyəən Qeys isə onun qəbri üstə canını verir.

Əhməd Şövqi əsərin əsas mahiyyətini Leylanın dilindən Qeysə deyil-ən bu beytlərdə ifadə edir:

كلانا يا قيس مذبح قتيل الأب و الأم

طعنان بسكين من العادة و الوهم

(Hər ikimiz, ey Qeys, ata-ananın məhv etdiyi qurbanlarıq,

Adətlərin, təəssübün bıçaq zərbəsiylə vurulmuşuq.)

“Məcnunu-Leyla” pyesi Nizamının poeması ilə müqayisədə

Ə.M.Həsəneyn qeyd edir ki, “Leyli və Məcnun” poemasında hadisələ-rin cərəyan etdiyi mühit və məruzələr əsasən ərəb variantında olduğu kimi-dir [1, s.176].

Nizami hekayənin ərəb variantına bir sıra yeni əlavələr etmişdir: Qeys və Leyli arasında məktublaşmalar, Məcnunun küskünlük və vurğunluğunun qüvvətini göstərmək üçün Məcnunun babasını və dayısını dəfələrlə onunla görüşdürməsi, aralarında saatlarla söhbətlər və mübahisələr və s.

Nizamının yaratdığı Qeys surətində bəşəri məhəbbətlə ilahi məhəbbət bir-biri ilə sıx bağlıdır. Məcnunun timsalında şair kainat zəncirindən azad olub haqqa çatmaq yolunu tutan kamil bir insanı təsvir edir. Bu insan Allaha yaxınlaşmaq üçün dünya ilə əlaqəsini kəsir və həyatını səhrada keçirir.

Nizami Leyli ilə Məcnunun bağlılığını onların “iki vücud deyil, iki qə-libdə bir can” olması kimi qeyd edir. Məcnun deyir: “Biz iki deyil, birik... O ruhdur, mən cisim; ruh cisimdə örtülüdür”. Nizami bu “iki canda bir ruh”, “iki-li birliyi” özünəməxsus təşbehlərlə müxtəlif məqamlarda ifadə edir: [17, s.269]

من نيستم آنچه هست باتست اين نقش خيال تست با تست

(Mən yoxam, bu sənin xəyalının surətidir sənə olan)

İlkin ərəb qaynaqlarında adı qəbilə adamı kimi tanınan Qeys Nizami-nin əsərində qəbilə başçısının oğlu kimi təqdim edilir. Əhməd Şövqi isə əh-

valatın ilkin mənbəyində olduğu kimi hər iki qəhrəmanı çobanlıq edərəkən görüşdürür. Nizaminin poemasında Leyli və Məcnun məktəbdə qəbilə övladlarının oğlanlı-qızlı birgə təhsil aldığı məktəbdə tanış olur.

Leyli Ərəbistan adət-ənənələri içində qadınların məruz qaldığı haqsızlığa zahirdə boyun əyməklə bərabər, həqiqətdə, özünü sevgilisində fəda edərək mübarizə və dözümlülük göstərir. Nizami Leylinin eşqini Məcnuna göndərdiyi məktubda ifadə edir: [17, s.201]

لیلی بودم و لیک اکنون مجنون ترم از هزار مجنون
زان شیفته سیه ستاره من شیفته تر هزار باره
(*Bir zaman Leyliydim, fəqət indi mən,
Məcnundan min dəfə artıq məcnunam.
Bəxtinin ulduzu batan aşiqdən
Min dəfə şiddətli divanəyəm mən*)

Leyliyə aid bəzi təfərrüatdan bəhs edərəkən Nizami yerli ərəb adət və ənənələri ilə hesablaşır. Bu cəhətdən hər iki şairin yaratdığı Leyli obrazı eyni yükü daşıyır; hər iki Leyli Şərq cəmiyyəti, ailə dəyərləri ilə hesablaşmağa məcburdur.

ز یک ترفم غم غریبان وز سوی دگر غم رقیبان
(*Bir yandan qərib yarın dərdi,
Bir yandan əğyarın dərdi*)

Əhməd Şövqinin əsərində də Leylanın taleyi və məhəbbəti ilk səhnədə yer alan bu kəlmələrdə müxtəsər ifadə olunur:

..... أنا بین اثنتین کلتاهما النار
بین حرصی علی قداسة عرضی و احتفاظی بمن أحب ورضی
(*Mən qalmışam iki od arasında
Namusumun qüdsiyyətini hiفز etməklə,
sevdiyim şəxsə sadıqlıyımı qorumaq arasında*)

Ərəb mənbələrində, eyni zamanda Ə. Şövqinin əsərində Leylinin atası qızını Məcnuna ona görə vermir ki, onun Leyliyə həsr etdiyi, onu tərənnüm etdiyi qəzəlləri el arasında yayılmışdır. Nizaminin əsərində isə rədd cavabı onunla bağlıdır ki, Qeys divanəliyə mübtəla olmuşdur, divanə birini özlərinə tay bilmirlər.

Ə.Şövqinin Məcnununda biz Avropa ədəbiyyatından qaynaqlanan romantik aşiq ruhunu görürük. Onda da sufilər kimi qəlb sevgisi ağıldan üstündür. A.E.Bertels Şövqinin Məcnununu müsbət xarakterizə edir: “Şövqinin Məcnunu (*Qeysi*) XII-XIII əsrdə Nizami, XV əsrdə Caminin romantik fars poemalarının bizə təqdim etdiyi kimi eşqdən məcnun olmuş divanə obrazı deyil. Böyük iztirab çəkən Qeysin psixologiyası oxucuya və tamaşaçıya daha təbii, daha ümumbəşəri formada, hər kəsin fəhminə uyğun həssaslıqla təqdim olunur.”

Leylanın elçiliyi səhnəsini təsvir edərkən Ə.Şövqi məhz Cahiliyyə dövrünün adətlərindən istifadə etmiş, adaxlının valideynlər tərəfindən deyil, qızın özü tərəfindən seçildiyini göstərmişdir. Bu da əsəri Şərq müəlliflərinin, o cümlədən, Nizaminin (öz istəyini, iradəsini ifadə etmək hüququ olmayan, atasının istəyini sözsüz həyata keçirən qadın obrazının təmsil olunduğu) poemasından fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biridir. Ə.Şövqi yəqin ki, bu adəti əsərə daxil etməklə yaratdığı qəhrəmanın yüksək xarakterini göstərməyə çalışmışdır: öz istədiyini həyat yoldaşı seçmək ixtiyarı olduğu halda Leyla, atasının istəyinə getməyə razılıq verir.

Vəzifə borcu və təqvanın tələq olunduğu tərbiyə ilə böyüməsi Leylanı öz sevgisinin arxasınca getməsinə mane olur. Leyla mühafizəkarcasına qədim adət-ənənələrə riayət edir, istədiyi ilə deyil, ailəsinin seçdiyi şəxslə ailə qurur:

لقد زوّجتُ مَمَّنْ لم يكن ذوقِي ولا طَعْمِي
ومن يكْبُرُ عن سَنِّي ومن يصغُرُ عن علمِي

(Mən, istəmədiyim, mənə tay olmayan biri ilə evləndim
Yaşca məndən çox böyükdür, elmi məndən kasad.)

Leylanın yoldaşı Vird bu əsərdə humanist, xeyirxah bir obrazdır. Müəllif bu obrazın xarakterini, Leylaya münasibəti Qeys ilə görüş səhnəsində geniş təqdim edir; “*Mən zalım deyiləm, Qeys, mənə zülm olunubdur*” (أنا الذي ظلمت قيس) deyən Vird hər iki aşiqin halını anlayıb onları görüşdürür. Kədərli taleyin onları bu qismətdə bir araya gətirdiyini düşünür [9, s.102]:

قيس أرى الموقف لا يجمعنا أنت حبيب القلب و الزوج أنا
يا لكما مني. و يا لي منكما نحن الثلاثة ارتطنا بالقضا

(Görürəm ki, Qeys, burda biz bahəm ola bilmirik.

Mən onun yoldaşıyam, məhbubu sənsən.

Mən sizə əzab verəcəm, ya siz mənə

Bu bizim üçümüzün ağır taleyidir.)

Eşq iztirabıyla yaşayan Leyla sevdinin vüslətinə yetirəcək digər imkanı da qəbul etmir: Qeyslə qaçmağa razılıq verməyib deyir ki, əgər əri mərhəmət və xeyirxahlıq edib (ولستُ بارحَةً من داره أبداً حتى يُسرَّحني فضلاً وإحساناً) onu buraxarsa belə, heç vaxt onun evindən ayrılmaz.

Qeyslə görüşdüyü bu səhnədə Leyla Qeysə qurduğu izdivacın mahiyyətini açıqlayır, yaşadığı evi ölü məzar ilə vəsf edir: [9, s.104]

فنحن اليوم في بيت على ضدين منضم هو السجن و قد لا ينطوي السجن على ظلم

هو القبر حوي متيين جاريين على رغم

شتيتين و إن لم يبعد العظم من العظم

فإن القرب بالروح و ليس القرب بالجسم

(Bu gün biz iki zidd bağlılığı olan bir evdəyik. O məhbəsdir və məhbəs zülmə bağlı olmaz.

*O, iki ölü qonşunun yaşadığı məzardır,
Ayrı olsalar da, sümük sümükdən ayrılmaz.
Doğmalığ ruh iylədir, cisim ilə olmaz.)*

Şövqi öz əsərində qədim bədəvi ərəb cəmiyyəti üçün yad olan səhnələr vermişdir; Bunu ilk pərdənin əvvəlinci şəklində Leylanın gecə vaxtı qonaq gəlmiş Yəsribli (Mədinəli) şair İbn Zərihi qarşılıması, digəri İbn Zərihin elçilik üçün Leylanın atasına deyil, birbaşa qızın özünə müraciət etməsidir ki, bunların hər ikisi ərəb adətlərinə zidd olub, Avropa ənənəsinin nümunəsidir.

Hüseyn Mücib əl-Misri bu səhnələrlə bağlı şərh verir ki, *“Farslar və türklər öz poemalarında bu dastana yaşadıkları dövrün ruhunu əlavə etdikləri kimi, Şövqi də müasiri olduğu əsrin dəyərlərinə yer vermişdir.”*

Bununla bərabər Ə. Şövqi pyesdə ərəblərin dini dəyərlərini də təqdim etmişdir ki, bu şairin özünün mövzuya əlavəsidir; İkinci pərdədə İmam Hüseyn karvanının yürüşünü təqdim edir, İmamı mədh edir. Şair bu səhnədə, eyni zamanda, ərəblərin məzhəb təəssübünü qeyd etməklə, dini bağlılıqda özünün tolerantlığını bildirmişdir:

ما الذى أضحك منى الطبيبات العامرية
الأني انا شيعي و ليلي اموية؟

*(Amiri gözəllərinə məni güldürən nədir belə?
Mənim şiə olmağım, Leylanın Əməviyyə?)*

Hər iki əsərdə Nizami üslubu ilə Ə.Şövqi üslubu arasında da fərq var. Nizaminin üslubuna hakim olan xüsusiyyət lirikayla bərabər epik təhkiyədir. O, hissi incəlikləri bol təşbeh və istiarələrlə uzlaşdırdığı kimi, təhkiyəni də özünəməxsus nümunələrlə bəzəmişdir.

Ə.Şövqi üslubunda əsas xüsusiyyət lirizmdir. Hətta, demək olar, Şövqi bilərəkdən əfsanədən məhz özünü lirik şair kimi ifadə etməyə imkan verən parçaları seçmişdir. Onun əsərində Məcnunun şeirləri, sözün əsl mənasında, sevgi himnidir.

Nəticə

Təsnif və təhlillərdən göründüyü kimi, mövzu və buna yönəlmiş ana fikirdən başqa “Leyli və Məcnun” hekayəsinin ərəbcəsi ilə farsçası bir-birindən ayrı orijinal iki sənət əsəridir. Mövzu eynidir, məlum rəvayətdən götürülmüşdür. Mənbə eynidir, fikir də eynidir: Vəhdəti-vücut əqidəsi və İlahi eşq fəlsəfəsi.

Nizami mövzunun bağlı olduğu Ərəbistan mühitinin yeknəsəkliyi, bəsitliyi və özünün də dediyi kimi ilham verməyən qumsal və daşlığına görə hadisələrin gedişində bir sıra dəyişikliklər etmiş, əsərə yüksək əxlaqi keyfiy-

yətləri və fəziləti nümayiş etdirmək, insanın qəlbində xeyirxah duyğular yaratmaq üçün fərqli təhkiyələr əlavə etmiş və bununla özünün humanist düşüncəsini təqdim edərək bu ərəb dastanına yeni ruh vermişdir.

Ə.Şövqinin “Məcnunu-Leyla” pyesi gözəl ahəngli lirik şeirlər toplusudur. Əsərlərində millətinin şanlı tarixini qələmə alan vətənpərvər şairin bu əsəri yazmaqda əsas məqsədi ərəblərin fəzilətini vəsf etmək, onların xeyirxah və humanist hisslərini və yaxud Qeys ilə Leylanın əhvalatı fonunda adət-ənənənin qorunması uğrunda fədakarlığı tərənnüm etmək olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Həmidov, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri ərəb ədəbiyyatşünaslığında. – Bakı: “Elm”, – 2007.
2. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. tərc.: S.Vurğun. – Bakı, – 2004
3. Rezulzadə, Mehmet Emin. Nizami.– Ankara: Milli Eğitim Basımevi, – 1951.
4. Бакиханова, Нигяр. Драматургия Ахмада Шауки. ЭЛМ, – 2013.
5. Бертельс, Е. Низами. – 1947.
6. Бертельс, Е. Истоцники Лейли и Меджнун Низами. \ Низами: Сборник первый. – Азернешр, Баку, – 1940.
7. Sunan Kalijag (دراسة تحليلية اسلوبية) . جوكاكرتا, 2015 الأساليب في ياجونج ليلي " المسرحية الشعرية "مجنون ليلي"
8. 2008. ابراهيم السامرائي. الزهرة لأبي بكر محمد بن داود الأصبهاني.
9. احمد شوقي. مجنون ليلي. المكتبة التجارية الكبرى
10. احمد هيكل. الأدب القصصى و المسرحي في مصر: من أعقاب ثورة 1919 الى قيام الحرب الكبرى الثانية. دار المعارف – القاهرة: 1983.
11. دلال عباس. قصة مجنون و ليلي في الأدبين العربي و الفارسي.
12. ديوان مجنون ليلي. جمع أبي بكر الوالبي. 1988.
13. عبد الله عبد الرحمن الغويل. قراءة في مقارنة المستشرق الفرنسي أندريه ميكل لقصتي مجنون ليلي و تريستان. \ مجلة شمالجنوب, العدد السابع, 2016 يونيو.ص. 31-50
14. محمد غنيمي هلال. دراسات أدبية مقارنة. مجنون ليلي. أنتونيو. كليوباترة. هيبانتيا. القاهرة. 1985.
15. محمد مندور. محاضرات عن مسرحيات شوقي. 1955.
16. محمود حامد شوكت. المسرحية في شعر شوقي. مطبعة المقتطف المقطم. 1947.
17. نظامى گنجوى. ليلي و مجنون. بهروز ثروتیان. تهران: اميرکبير, 1386.

Shahana Shahbazlı

Summary

The story of layla and majnun: comparative study of nizami ganjavi's and ahmad shawqi's works

The story of Layla and Majnun has gained great popularity since ancient time in the world literature, especially in Persian and Turkish literature. In the comparative literature, both Arab and other modern researchers have addressed this

issue examining the impact of this story on the literature of other peoples and the exploration of the similarities of works on this topic has become widespread.

In this article, the poem "Leyli and Majnun" by Ganjali Nizami, a prominent representative of Persian literature in the East and the play "Majnun-Leyla" by Ahmad Shawqi, Amir al-Sho'araa ("the Prince of Poets") of modern Arabic literature are involved in a comparative study.

The poem "Leyli and Majnun" of Nizami is the most beautiful example of interaction between Arabic, Persian and Azerbaijani literature in which Arabic language and culture had a great influence and Persian was the main literary language.

In the article the sources of the story of Qays in ancient Arabic literature are studied and the both of the works are analyzed comparatively.

Шагане Шахбазлы

Резюме

История лейлы и меджнуна: сравнительное исследование произведений Низами Гянджеви и Ахмада Шауки

Тема Лейлы и Меджнуна с древних времен приобрела большую популярность в мировой литературе, особенно в персидской и турецкой литературе. В сравнительной литературе как арабские, так и другие современные исследователи обращались к этой теме исследуя влияние этой истории на литературу других народов и сходства между работами по этой теме.

В этой статье проводится сравнительное исследование поэмы «Лейли и Меджнун» Ганджали Низами, видного представителя персидской литературы на Востоке и пьесы «Маджнуну-Лейла» Ахмада Шауки, «Эмир поэтов» современной арабской литературы.

Поэма Низами «Лейли и Меджнун» является прекраснейшим примером взаимодействия арабской, персидской и азербайджанской литературы и одним из самых красивых произведений средневековой азербайджанской литературы, в которой арабский язык и культура имели большое влияние, а персидский язык был основным литературным языком.

В статье исследуются источники истории Кайса в древнеарабской литературе и анализируется работа обоих поэтов.

*Rəyçi: : fil.e.d., prof.İ.Həmidov
Redaksiyaya daxil olub: 05.03.2021*